

O nekim vezama ranosrednjovjekovne Slavonije i Dalmacije na primjeru polumjesecolikih naušnica s privjeskom

Prof. dr. Željko TOMIČIĆ
Institut za arheologiju
HR - 10000 Zagreb, Ulica grada Vukovara 68

U radu se iznose neke spoznaje u vezi s pojavom lijevanih polumjesecolikih naušnica (tip 15c) iz repertoara bjelobrdskog kulturnog kompleksa. Osim rasprostranjenosti te skupine nakita autor nastoji utvrditi i njezin kronološki raspon. Pritom prati pojavu najranijih oblika, kojima prepoznaje moguće ishodište u zlatarskom umijeću Bizantskog Carstva. Naslućuje postojanje zlatarskog umijeća i u panonskim središtima ranog srednjeg vijeka, u Sisciji i Sirmiju, što valja povezivati s umjetničko-obrtničkim stvaralaštvom koje zrači iz romanskih urbanih središta na istočnom Jadranu. U toj pojavi autor naslućuje i postojanje veza između sjevera i juga tijekom hrvatskog ranog srednjeg vijeka.

Između brojnih ukrasnih tvorevina bjelobrdskog kulturnog kompleksa naušnice raznih oblika predstavljaju svakako posebice zanimljiv nakit oglašlja koji je oduvijek privlačio pozornost arheologa i povjesničara umjetnosti. U tom prepoznavanju temeljnih oblika naušnica bjelobrdsakoga obilježja prvo mjesto, svakako, pripada Josipu Brunšmidu, pioniru arheologije hrvatskog ranoga srednjovjekovlja na prostoru kontinentalne Hrvatske. Na temeljima takovoga razumljivog zanimanja nastali su i kasniji prijedlozi interpretacija raznolikih oblika naušnica kao i prijedlozi njihove tipološke i kronološke raščlambe.

U sklopu našeg priloga posvećenog slavljenuku, koji je i sam pokazao posebno zanimanje za tragove bjelobrdske kulture unutar ranosrednjovjekovnog grobnog inventara Dalmacije¹, pa na taj način i za veze kontinentalnog i primorskog prostora, osvrćemo se na pojavu jedne specifične ukrasne tvorevine. Na taj je ukrasni oblik, tj. lunulastu naušnicu, pred stotinu godina, svratio pozornost Brunšmid u svome kapitalnome radu Hrvatske sredovječne starine, objelodanjenom 1903-1904. godine. Naime, u inventaru groblja istraživanog kraj Kloštra Podravske, u razdoblju od 1885. do 1890. godine, Brunšmid je primijetio i postojanje pet brončanih posrebranih naušnica s polumjesecolikom pločom izrađenom na proboj. Prema Brunšmidu kod tih je naušnica polumjesecolika ploča radena na proboj, a "...iznutra ima dva luka, koji su kao i vanjski sprovedeni kapljicama. Na donjem kraju visi mala šipka, sastojeca od dva zaobljena dijela, a gore se ona nastavlja sličnim člankom, koji spaja vanjski i nutamje lukove uresne ploče"².

¹ D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole na području između rijeke Zrmanje i Cetine*. Split, 1976.

² J. BRUNŠMID, *Hrvatske sredovječne starine, VHAD*, n. s. 7/1903.-1904, str. 6, sl. 31/2.

Kratak Brunšmidov opis polumjesečastih naušnica otkrivenih u inventaru groblja kraj Kloštra Podravskog predstavlja de facto i prvo spominjanje te osebujne nakitne skupine koja je potom prepoznavana na petnaestak arheoloških nalazišta bjelobrdskog kulturnog kompleksa kako se to razabire na priloženom tematskom zemljovidu (sl. 1).

Te lijevane naušnice sastoje se od tri elementa: luka, polumjesečolike ploče i produžetka-privjeska. U znanstvenu literaturu uveo ih je njemački arheolog Jochen Giesler, vrsni poznavatelj pokretnog fundusa bjelobrdske kulture. Označio ih je kao tip 15c³. Registrirane su u hrvatskom dijelu Baranje, u Batini nad Dunavom⁴, potom, promatrano od istoka prema zapadu, uz rijeku Dravu na položajima Zvonimirovo-Veliko polje⁵, Kloštar Podravski⁶, odnosno na području Slovenije u groblju Ptuj-Grad⁷ i Središće ob Dravi. Primjerci polumjesečolikih naušnica registrirani su u Kranju na položaju Križišće Iskra⁸, odnosno na nalazištu Svete Gore nad Bistrico ob Sotli⁹ i Mengešu kraj Ljubljane. U Posavini su naušnice te inačice otkrivene na nalazištima u Sisku¹⁰, te u bosanskom dijelu Posavine u Tučiću (Junuzovcima)¹¹.

sl. 1. Karta rasprostranjenosti naušnica (tip 15c).

³ J. GIESLER, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo - Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken*, PZ 56. Band 1981, Heft 1. Berlin - New York, 1982, str. 95.

⁴ A. KISS, *Baranya mezye X-XI. századi sírletei. Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn). Magyarország bonfoglalás és kora Arpád-kori temetőinek leletanyaga*. Vol. 1, Budapest, 1983, T. 71, 43, sl. 37, 2. - Ž. TOMIČIĆ, *Baranya in Lichte archäologischer Zeugnisse der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Analyse des frühmittelalterlichen Gräberfeldes Majs-Udvar*, *Pril. Inst. arheol.*, 11-12/1994-1995, str. 72, sl. 2.

⁵ Ž. TOMIČIĆ, Ranosrednjovjekovno groblje Zvonimirovo-Veliko polje, prinos poznavanju bjelobrdske kulture u podravskom dijelu Slavonije, *Pril. Inst. arheol.*, 13-14, 1996-1997, Zagreb, 1999, str. 115, T. 10.

⁶ J. BRUNŠMID, nav. dj., str. 76-83, sl. 32/2.

⁷ Ž. TOMIČIĆ, Prilog istraživanju kronologije bjelobrdske segmenta srednjovjekovnog groblja Ptuj-Grad, *Ptujski arheološki zbornik ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva*, Ptuj, 1993, T. 7/2, T. 8/1.

⁸ Kranj-Križišće Iskra, 10. do kasno 11. stoljeće. Pohranjeno u Gorenjskom muzeju u Kranju. - Lit.: P. BITENC - T. KNIFIC, *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*. Ljubljana, 2001, str. 112, sl. 373/14-15.

⁹ Sv. Gore nad Bistricom ob Sotli. Nakit druge polovine 10. do prve trećine 11. stoljeća. Pohranjeno u Posavskom muzeju u Brežicama. Lit.: J. KOROŠEC, Raziskave na Svetih gorah na Bizeljskom, *Arh. Vest.*, 20/1969, str. 243, 244, T. 1. - P. BITENC - T. KNIFIC, nav. dj., str. 119, sl. 390/1-2. Par srebrnih lijevanih naušnica pronađen je s brončanom naušnicom s gustom spiralom (tip 18) u grobu broj 1.

¹⁰ Sisak, Tomislavova ulica, jedna naušnica tipa 15c bez obruča. Lit.: Z. VINSKI, O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku, *VIMZ*, ser. 3, sv. 4/1970, T. 11.

¹¹ Tučić (Junuzovci) Kočićevo (Junuzovci), jedna naušnica s dugim privjeskom (tip 15c) - Lit.: MILETIĆ, Nakit i oružje IX-XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine, *GZM (Arheologija)*, 1963, str. 155-178, sl. 8.

¹² Mahovljani - Kužno groblje, gr. 43, gr. 48, gr. 57., gr. 64, gr. 68, gr. 73, gr. 78. - Lit.: N. MILETIĆ, Slovenska nekropola u Mahovljanima kraj Banjaluke, *GZM (Arheologija)*, N. s., sv. 34/1979. - Ž. TOMIČIĆ, Istraživanje kronologije ranosrednjovjekovnog groblja u Mahovljanima kraj Banjaluke. *Pril. Inst. arheol.*, 17/2000, T. 3, 1 i 2; T. 4, 1 i 2; T. 5, 1 i 2; T. 6, 1; T. 7, 1.

¹³ Gomjenica-Baltine bare, g. 30, g. 43, g. 100, g. 161. - Lit.: N. MILETIĆ, Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora, *GZM (Arheologija)*, N. s., sv. 21-22/1967.

Njihova je učestala pojava dokazana na nalazištima Mahovljani-Kužno groblje¹² i Gomjenica-Baltine bare¹³. Naušnice inačice 15c pojavljuju se i na području Srijema u Srijemskoj Mitrovici i Zemunu¹⁴, odnosno u groblju Beograd-Karaburma¹⁵ i potom u Ritopeku, na položaju Plavinački potok¹⁶.

Pojedinačni nalazi naušnica tip 15c registrirani su na prostoru između Krke i Zrmanje na nalazištima Ivoševci (ant. *Burnum*), Đevrske - Ležajica Glavica te kraj crkve Sv. Petar Stari u Zadru¹⁷.

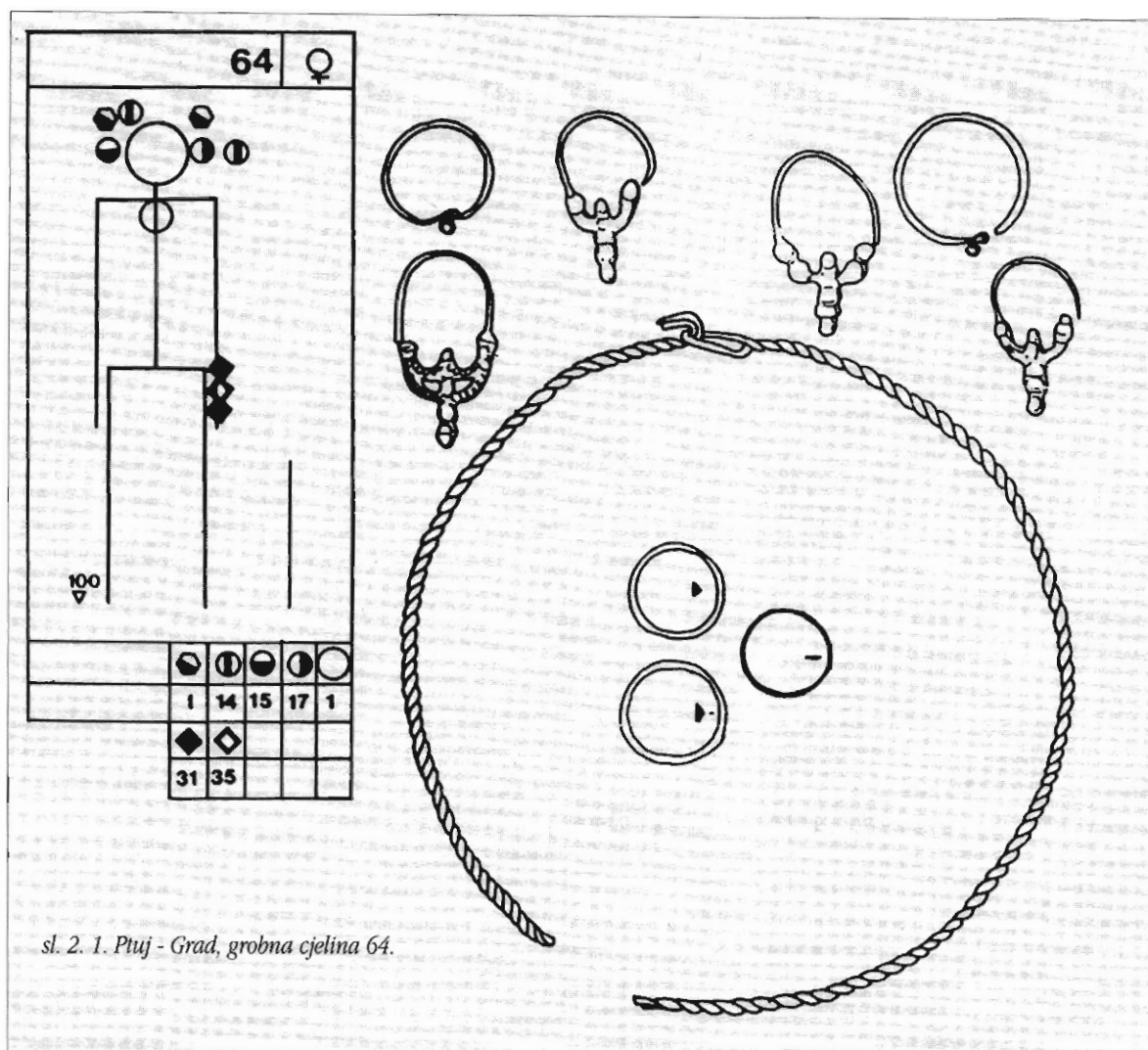
Giesler je opazio kako se naušnice tip 15c, ali i 16c pojavljuju često na prostoru Balkana¹⁸, primjerice u Srbiji (Vinča, Zemun, Beograd - Karaburma, Ritopek), Rumunjskoj (Garvân), Bugarskoj (Ablanica, Kavarna, Yakimovo), Albaniji (Bukël kraj Mirdite, Koman - Kalaja Dalmaçes) i Grčkoj (Korint). Naušnice tipa 15c Giesler je registrirao i na području Slovačke (Mást u okrugu Bratislava) i Češke u Přebostu (okrug Přerov).

Luk tih naušnica izraden je iz brončane, ponekad posrebrne žice. Polumjesecolika ploča, ovješena na luku, lijevana je iz bronce ili srebra. U gornjem dijelu završava s tri rošćića. Ploča je na dva mjesta simetrično trokutasto perforirana, a na rubovima oponaša tehniku granulacije. Na donjoj strani ploča završava produžetkom-privjeskom, nalik palici, koji je profiliran. Poneki primjerci imaju podulji privjesak nalik reznju, ali su općenito uobičajeni kraći profilirani produžeci - privjesci.

Pojava oponašanja granulacije na obodima polumjesecolikih ploča lijevanih primjeraka naušnica upućuje na luksurnije predloške iz plemenite kovine izradene u tehnici granulacije. Na postojanje takvih prototipova upućuju i česte trokutaste perforacije. Luksurne su inačice tih naušnica svakako izvorno bile vrlo lagane i izradene od granulirane žice koja je oblikovala obodnu liniju ploče.

Rustikalnije varijante naušnica izradene su u tehnici lijevanja u, zacijelo, dvodijelnim kalupima. S obzirom na njihovu prilično učestalu pojavu u inventaru grobnih cjelina, zajedno s raznim inačicama naušnica, odnosno ogrlica od dvodijelnih srcolikih privjesaka i sl., u nekim ranosrednjovjekovnim grobljima u medurječju Drave, Dunava i Save (Zvonimirovo - Veliko polje, Gomjenica, Mahovljani, Tučić), pretpostavljamo da su predstavljale uobičajene ukrasne tvorevine i omiljene modne detalje nošnje tamošnje ruralne populacije. Njihova brojnija pojava u inventaru pojedinih grobnih cjelina upućuje na nakit oglavlja, odnosno na nošenje dijadema na kojem su naušnice de facto bile sljepoočničarke. Gdje su u grobnim cjelinama otkriveni i pojedinačni nalazi, koje, jamačno, valja smatrati naušnicama.

Naušnice tipa 15c registrirane su često u zapadnom dijelu medurječja Drave, Dunava i Save, uključujući i bosansku Posavinu. Zanimljivo je pripomenuti da jedan primjerak, doduše ponešto drugačije modificirane naušnice tip 15c susrećemo i na lokalitetu Batina (mad. Kisköszeg), dakle uz desnu obalu Dunava¹⁹. Taj je oštećeni primjerak pohranjen u Muzeju Jana Panonija u Pečuhu. Daljnji primjerci potječu s nalazišta Kloštar Podravski, Sisak i Tučić, dakle pretežito iz oštećenih grobnih cjeli-

sl. 2. 1. Ptuj - Grad, grobna cjelina 64.

na i iz nesustavno istraživanih nalazišta. U pet slučajeva riječ je o sustavno istraživanim grobljima. To su groblja: Ptuj - Grad (grob 64), Svete Gore nad Sutlom (grob 1)²⁰, Gomjenica - Baltine bare (grobovi: 30, 43, 100 i 161)²¹, Mahovljani - Kužno groblje (grobovi: 43, 48, 57, 64, 68, 73, 78)²² i Zvonimirovo - Veliko polje (grobovi: 20 i 21)²³.

Analize horizontalnih stratigrafskih odnosa u grobljima Ptuj - Grad²⁴, Gomjenica, Mahovljani²⁵ i Zvonimirovo - Veliko polje²⁶ dale su vrlo zanimljive pokazatelje o naušnicama tipa 15c.

U groblju Ptuj-Grad u grobnoj cjelini 64. (sl. 2, 1)²⁷, susreće se jedan primjerak naušnice tipa 15c u kombinaciji s dvije lijevane rustikalne inačice volinjske naušnice tipa 17b, prstenom tipa 31 i karičicom sa S petljom tipa I-II, odnosno ogrlicom-torkvesom tipa 1a. Tu grobnu cjelinu dopunjuje i nalaz grozdolike naušnice tipa 14. Opisanu grobnu cjelinu uvrstili smo u fazu Ptuj II koja je sinkrona svršetku I stupnja bjelobrdске kulture prema apsolutnoj kronologiji J. Gieslera.

Podjednako se u grobnoj cjelini 77. (sl. 2, 2) susreće naušnica 15c u kombinaciji s perforiranim primjercima antičkog novca, torkvesom i ogrlicom od perli, karičicama sa S petljom, običnom

¹⁴ Zemun - Kapela, usp. M. BAJALOVIĆ-HADI-PEŠIĆ, *Nakit VIII-XVIII veka u Muzeju grada Beograda*. Ser. Zbirke i legati, Katalog XV, Beograd, 1984, str. 27, T. XXII, 4.

¹⁵ Beograd - Karaburma, grob br. 1, usp. ISTA, 27., T. III, 5. i T. XX, 1.

¹⁶ Ritopek - Plavinački potok, usp. ISTA, 27., T. III, 6., T. XIX, 3.

¹⁷ N. KLAJIĆ i I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, *Prošlost Zadra II.*, dio 3. Lice srednjovjekovnog grada. Zadar, 1976, str. 144, T. VIII, dolje.

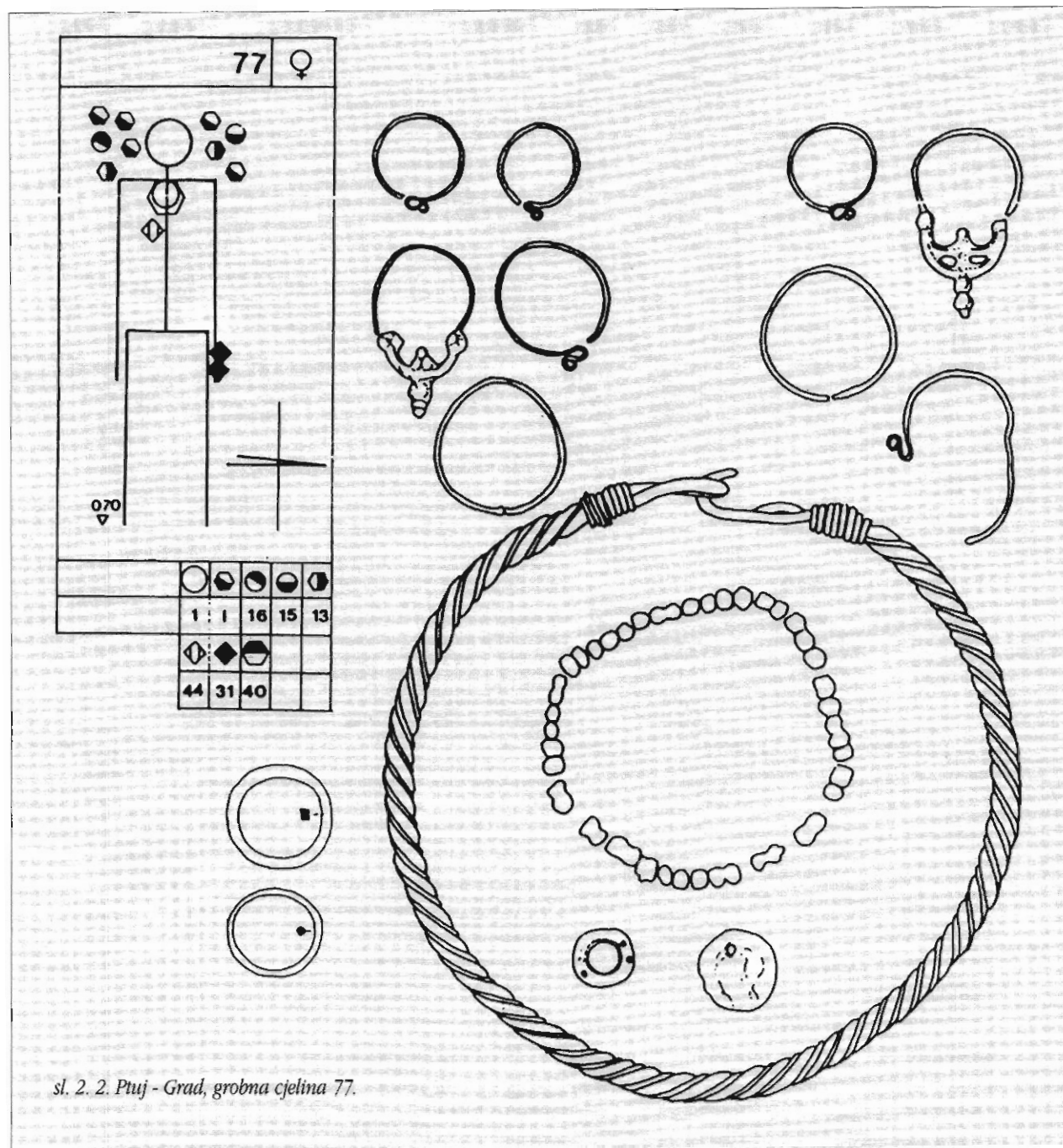
¹⁸ J. GIESLER, nav. dj., str. 95, n. 218, 166, lista 6.

¹⁹ A. KISS, nav. dj., T. 7h, 43, sl. 37/2.

²⁰ J. KOROŠEĆ, nav. dj., T. 1.1-2.

²¹ N. MILETIĆ, Slovenska nekropola u Gomjenici

²² ISTA, Slovenska nekropola u Mahovljanima T. IX, T. XI, T. VXi, T. XVII - XIX. - Ž. TOMIČIĆ, Istraživanje

sl. 2. 2. Ptuj - Grad, grobna cjelina 77.

kronologije T. 3,2, T. 4,1, T. 4, 2, T. 5, 1-2, T. 6,1, T. 7,1.

²³ ISTI, Ranosrednjovjekovno groblje Zvonimirovo..., T. 9,2; T. 10.

²⁴ ISTI, Prilog istraživanju kronologije..., str. 543 -579.

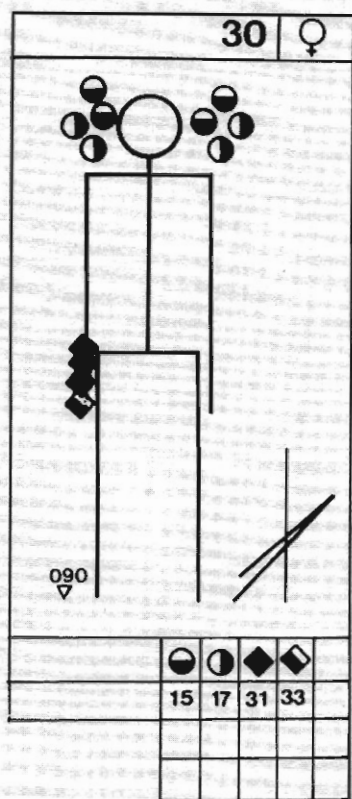
²⁵ ISTI, Istraživanje kronologije..., str. 25 -66.

²⁶ ISTI, Ranosrednjovjekovno groblje Zvonimirovo..., str. 91 - 120.

²⁷ ISTI, Prilog istraživanju kronologije..., T. 7/2.

karikom i naušnicom tipa 16. Tu smo grobnu cjelinu također pripisali fazi Ptuj II, dakle svršetku prvog stupnja bjelobrdske kulture.

Naušnice tipa 15c susrećemo učestalo i u ranosrednjovjekovnom groblju Gomjenica. Ondje se pojavljuju u različitim varijantama. U grobnoj cjelini broj 30 (sl. 3, 1) pojavljuju se pored dva para lijevanih i perforiranih naušnica tipa 15c i dva para lijevanih rustikalnih volinijskih naušnica (tip 17b), kao i prsteni tipa 31, 33, 34b i 36. U grobnoj cjelini 43 (sl. 3, 2) pojavljuju se uz ulomak naušnice tipa 15c i sedam naušnica tipa 16. (u inačicama 16a i 16b), potom jednostavna karičica (tip 13), kao i ogrlica od šupljih praporaca, označena prema našoj tipologiji kao tip 42. Inventar

sl. 3, 1. Gomjenica, grobna cjelina 30.

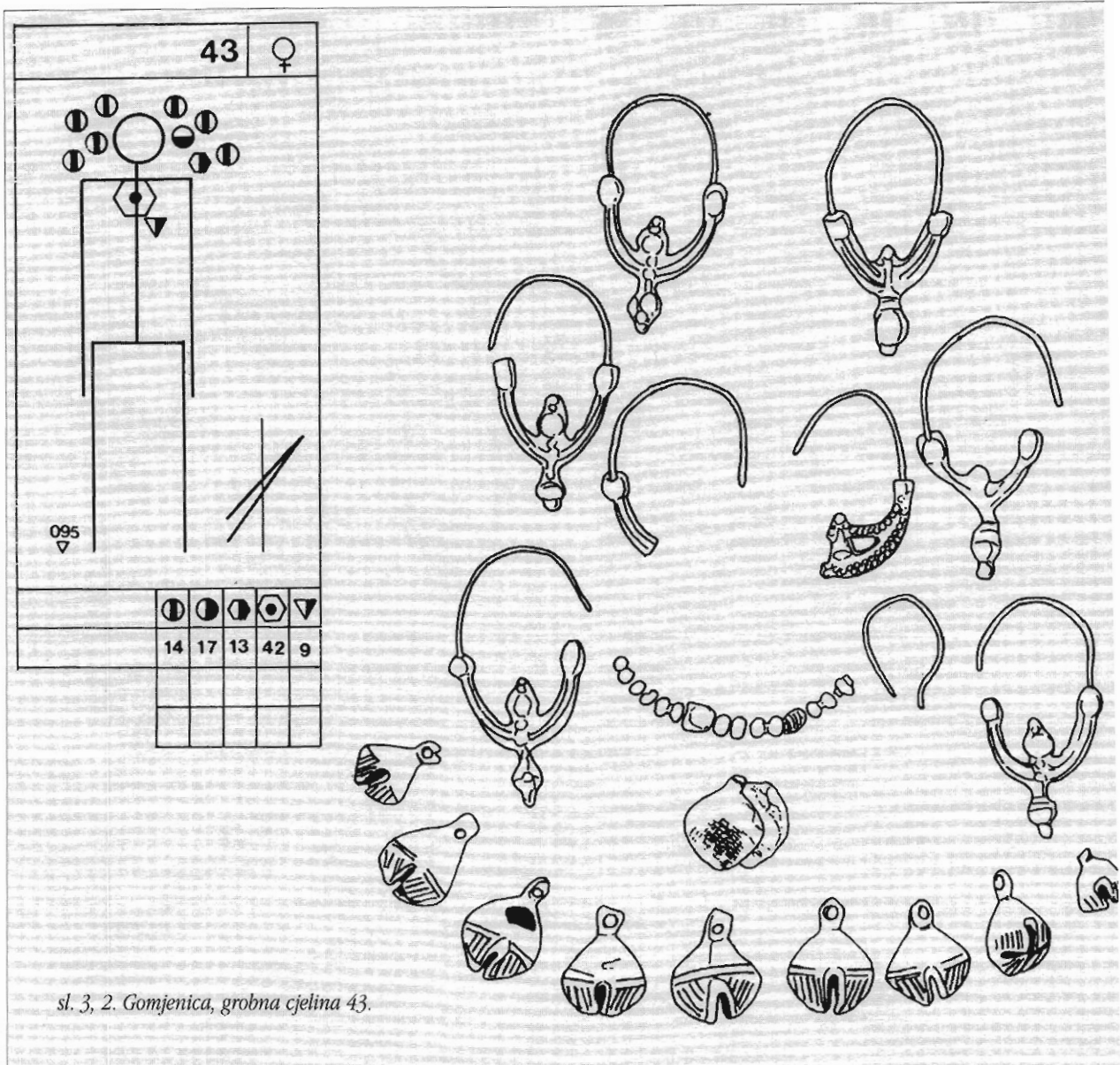
grobne cjeline 100 (sl. 4) tvore čak četiri para lijevanih i perforiranih naušnica tipa 15c u kombinaciji s ogrlicom (tip 42) od dvodijelnih privjesaka (tip 11) i lunulastih privjesaka (tip 12), odnosno s dva prstena tipa 31. Grobna cjelina 161 (sl. 5) pokazuje kombinaciju naušnice tipa 15c s naušnicama s jednom ili tri bikonične jagode.

Grobne cjeline broj 43, 100 i 161 možemo pouzdano uvrstiti u prvu fazu pokopavanja u groblju, odnosno u tzv. fazu Gomjenica I, dok smo grobnu cjelinu 30 uvrstili u fazu Gomjenica II. Obje faze pokopavanja, dakle Gomjenica I i Gomjenica II sinkrone su I. stupnju bjelobrdске culture, pa je tako pouzdano određen i relativni-kronološki položaj naušnica tipa 15c unutar inventara groblja Gomjenica - Baltine bare.

Pojava naušnica tipa 15c posebice je učestala unutar inventara ranosrednjovjekovnog groblja kraj Mahovljana, također u bosanskoj Posavini. Tu je pojava ove atraktivne ukrasne skupine dokazana u inventaru čak osam grobnih cjelina (grobovi: 41, 43, 48, 57, 64, 68, 73 i 78, sl. 6-8).

Učestalost pojave nalaza naušnica 15c jasno sugerira veliku omiljenost te inačice ukrasa kod lokalne ruralne populacije, koja je pokojnike pokopavala na položaju Kužno groblje nedaleko Mahovljana²⁸. Naša detaljna analiza pojave naušnica tipa 15c dokazala je njihovo prilaganje tijekom prve dvije faze pokopavanja u tom groblju, tj. u fazi Mahovljani I (grobovi: 41, 43, 48 i

²⁸ MILIČIĆ 1983 - Ž. TOMIČIĆ, Istraživanje kronologije...

sl. 3, 2. Gomjenica, grobna cjelina 43.

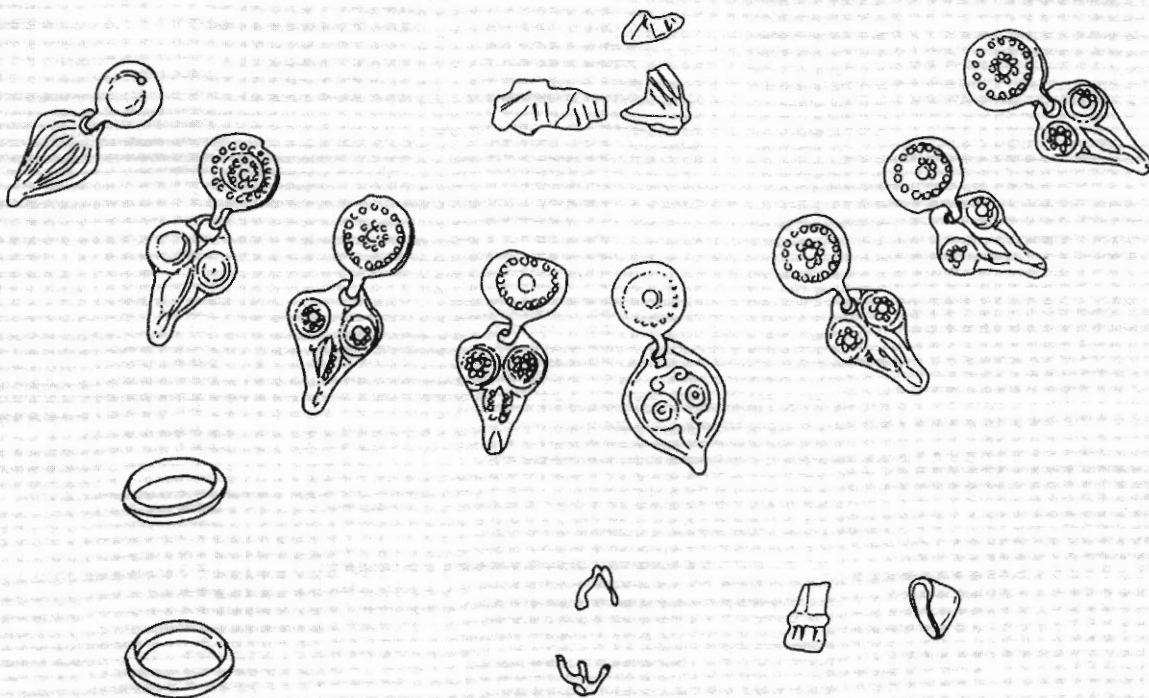
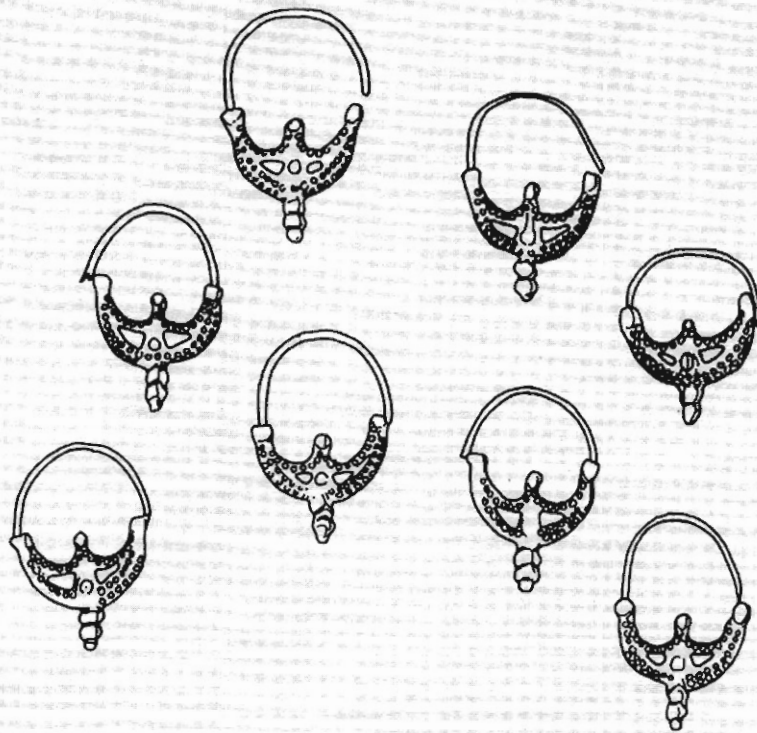
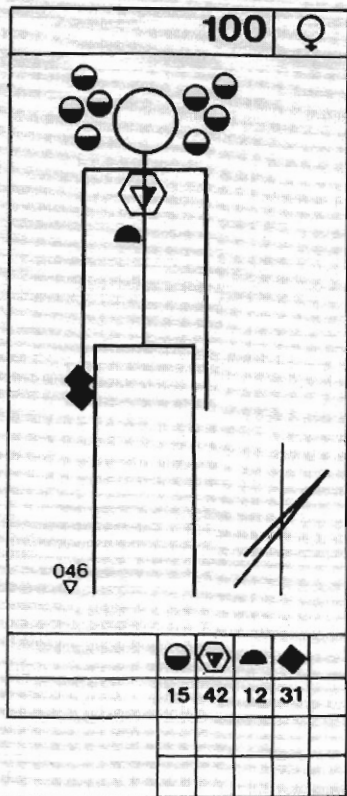
78), ali i tijekom faze Mahovljani II (grobovi: 68 i 73)²⁹. Te dvije lokalne faze pokopavanja u Mahovljanima sinkrone su I. stupnju bjelobrdske kulture prema apsolutno-kronološkoj shemi koju je predložio J. Giesler.

S obzirom na učestalu pojavu naušnica tipa 15c u inventaru groblja Mahovljani, posvetit ćemo im, u nastavku ovog rada, nešto više pozornosti.

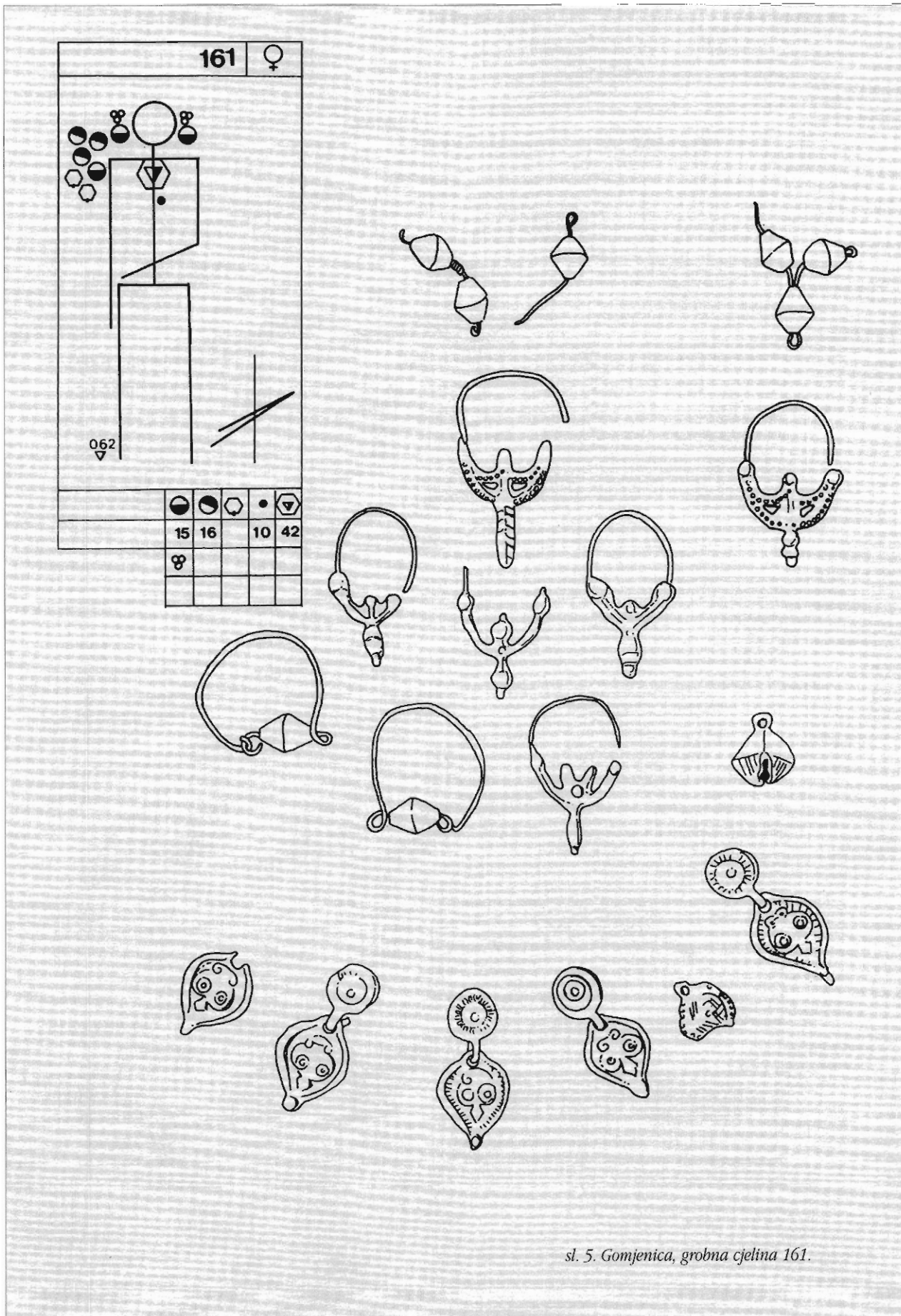
U jednom od najstarijih ukopa unutar groblja Mahovljani, tj. u grobnoj cjelini 48 (sl. 6, 2) registrirana je pojava naušnica tipa 15c u kombinaciji s jednostavnim karičicama (tip 13), odnosno s parom naušnica-sljepočničarka s tri glatke bikonične jagode. Taj grobni inventar pripisali smo prvoj fazi pokopavanja (Mahovljani D), koja je sinkrona ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture. U fazu Mahovljani I uvrstili smo i grobne cjeline 41, 43 i 78 u kojima također susrećemo naušnice tip 15c.

Inventar grobne cjeline 41 u Mahovljanima sadrži osim naušnica tipa 15c, prstene tipa 31, kao i dvije karike s dvije petlje

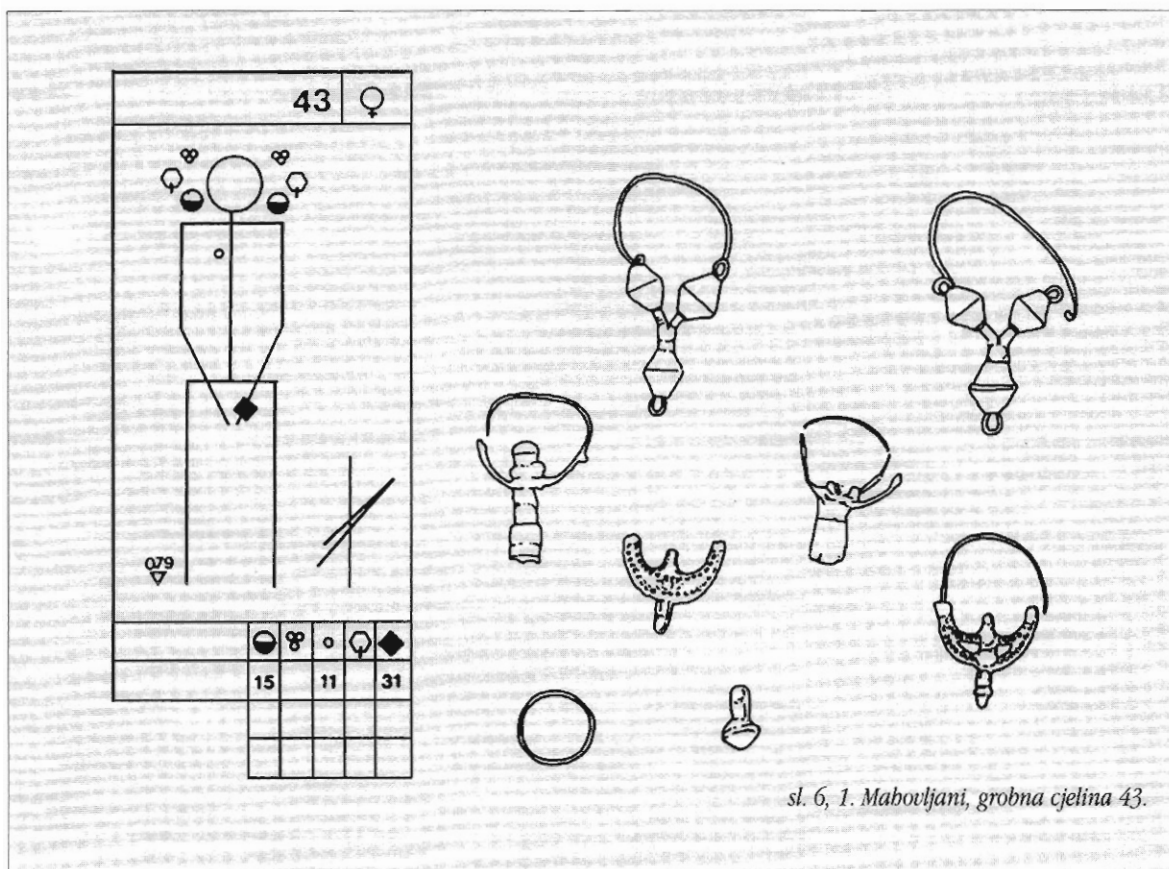
²⁹ ISTI, nav. dj., T. 2.

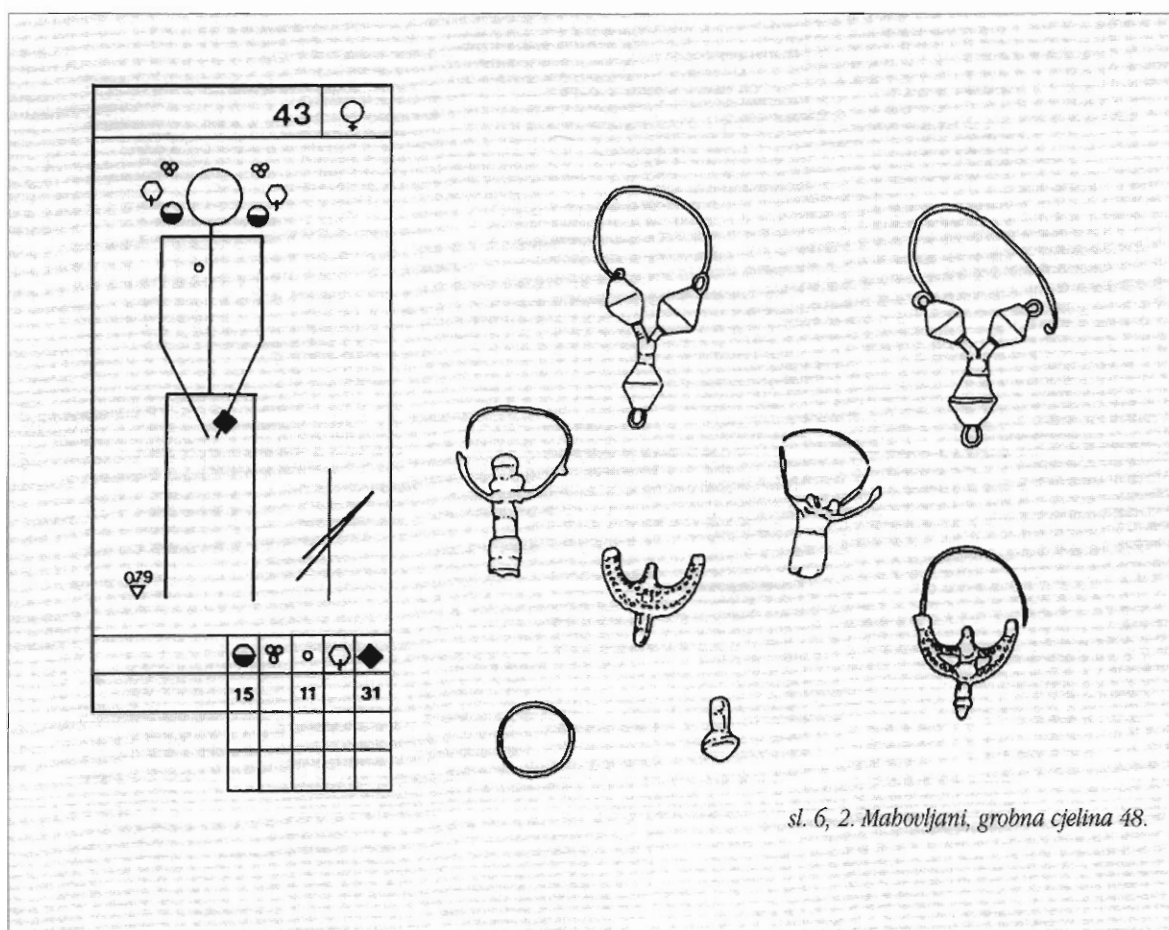
sl. 4. Gomjenica, grobna cjelina 100.

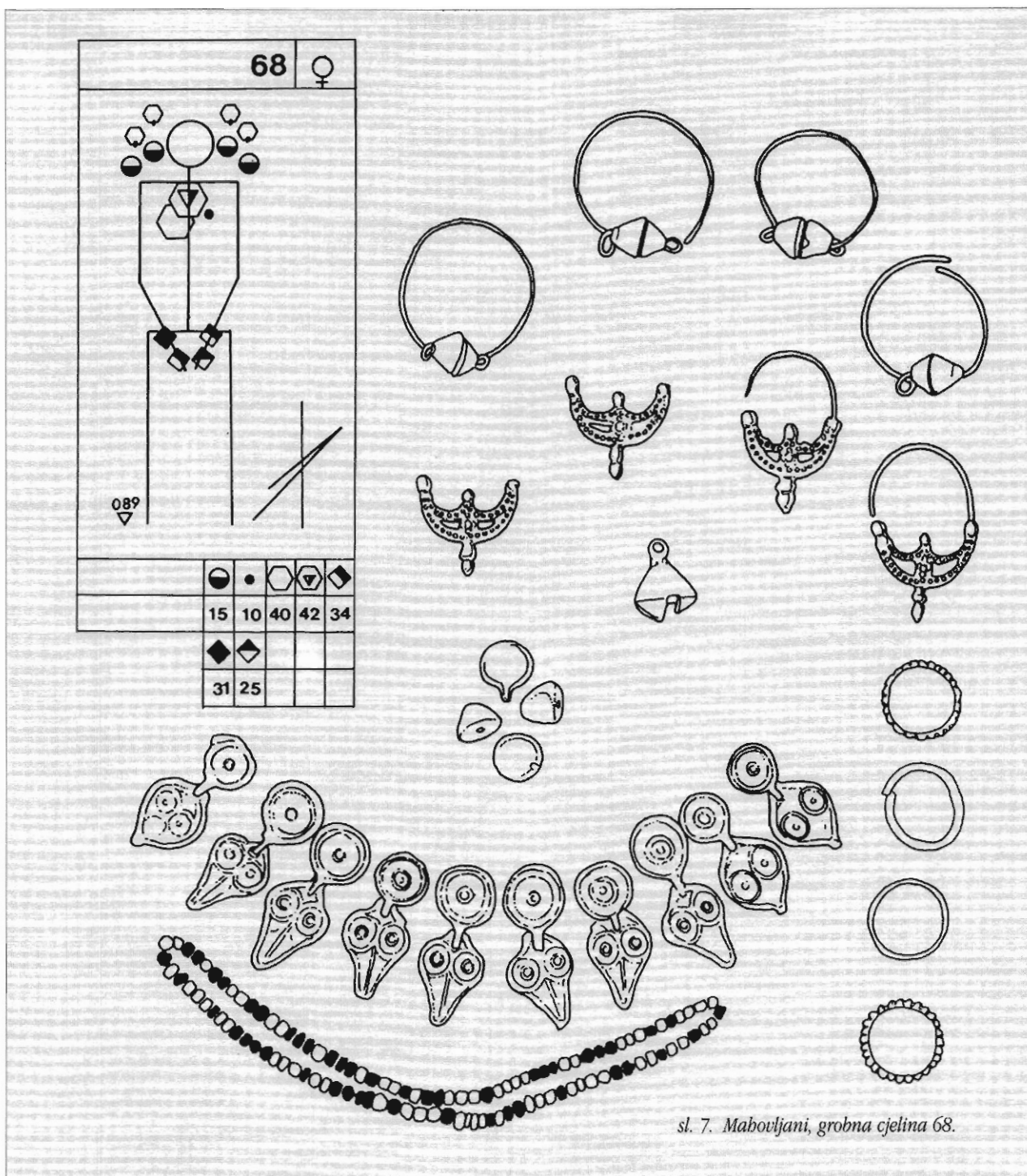
sl. 5. Gomjenica, grobna cjelina 161.

sl. 6, 1. Mabovljani, grobna cjelina 43.

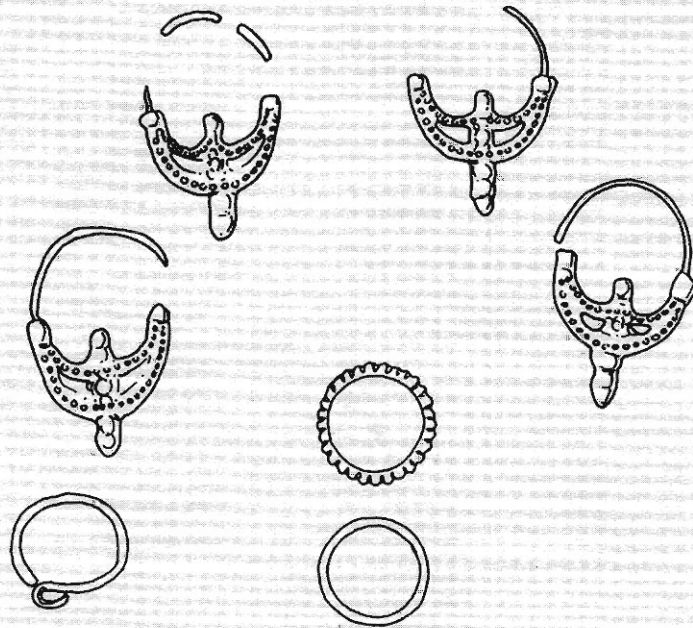
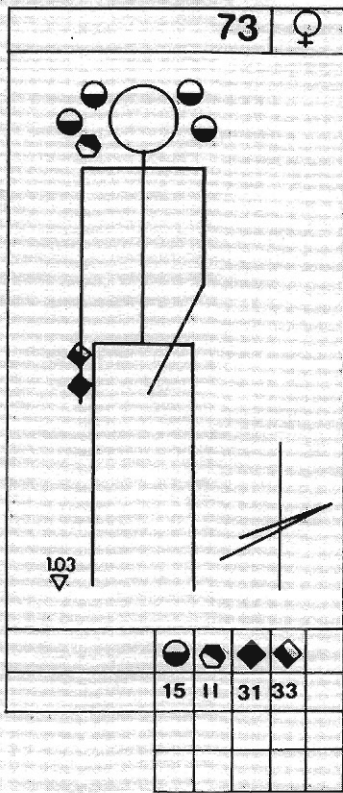
sl. 6, 2. Mabovljani, grobna cjelina 48.

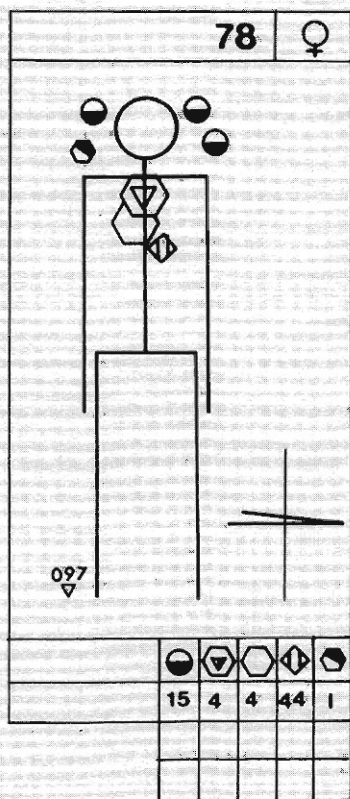
sl. 7. Mahovljani, grobna cjelina 68.

između kojih je po jedna glatka bikonična jagoda. Nadalje, inventar grobne cjeline 43 (sl. 6, 1) tvore osim naušnica tipa 15c i prsten tipa 31, lijevano puče (tip 11), karike s tri glatke bikonične jagode, odnosno sa stupičastim privjeskom. U grobnoj cjelini 78 (sl. 8, 2), osim tri naušnice tipa 15c, pojavljuje se ogrlica-derdan (tip 39-40) s perforiranim rimskim novcem (tip 44a), odnosno ogrlica iz dvodijelnih privjesaka (tip 42b).

Nalazima najbogatija grobna cjelina 68. (sl. 7) u groblju Mahovljani, pokazuje zanimljivu kombinaciju. Pored četiri naušnice-sljepoočničarke tipa 15c, pojavljuju se četiri karike s

sl. 8, 1. Mabovljani, grobna cjelina 73.

sl. 8, 2. Mabovljani, grobna cjelina 78.

sl. 9. Zvonimirovo - Veliko polje, grobna cjelina 21.

dvije petlje i jednom šupljom bikoničnom jagodom, odnosno s ogrlicom od dvodijelnih privjesaka (tip 42b), ogrlicom-derdanom (tip 39-40) i prstenima tipa 31, 32 i 34.

Sličan kronološki položaj pokazuje grobna cjelina 73 (sl. 8, 1) u inventaru koje susrećemo četiri naušnice-sljepoočničarke tipa 15c, jednu malofornatnu kariku sa S petljom (tip II) i prstene tipa 31 i tipa 34a.

U zaključku možemo i za inventar groblja u Mahovljanima konstatirati relativno rano pojavljivanje naušnica tipa 15c, dakle tijekom I. stupnja bjelobrdske kulture.

Pri vrednovanju sveukupnog relativno-kronološkog položaja naušnica tipa 15c u sklopu naslijeđa bjelobrdske kulturnog kompleksa, valja svakako uzeti u obzir i daljnje njihove nalaze, primjerice, u inventaru groblja na položaju Svete Gore nad Sutlom, odnosno ranosrednjovjekovnog rodovskog groblja na redove, na položaju Veliko polje kraj sela Zvonimirova.

U groblju pored kapele Sv. Sebastijana na nalazištu Svete Gore nad rijekom Sutlom odnosno nad Bizeljskim³⁰ otkriven je u inventaru grobne cjeline 1 (sl. 10, 5 i 6) par lijevanih i perforiranih naušnica tipa 15c, potom karika (tip 18), odnosno karika velikog formata odlomljene S petlje (tip I), kao i prsteni (tip 31 i tip 34a). Svi navedeni nalazi mogu se pouzdano uvrstiti u okvir I. stupnja bjelobrdske kulture. Premda poneki od nalaza (tip 18, tip I i tip 31) dopuštaju i mogućnost starijeg podrijetla, tj. upućuju na ranu fazu I. stupnja bjelobrdske kulture, ipak pojava prstena tipa 34a sugerira ponešto drugačije, preciznije datiranje spomenute grobne cjeline u svršetak I. stupnja bjelobrdske kulture.

U ranosrednjovjekovnom groblju na redove, otkrivenom i sustavno istraživanom na položaju Veliko polje kraj sela Zvonimirova u općini Suhopolje, otkrivene su naušnice tipa 15c u inventaru grobne cjeline 21 (sl. 9)³¹. Tu susrećemo pet lijevanih brončanih primjeraka te inačice polumjesecolikih perforiranih naušnica, zaci-jelo u funkciji ukrasa ogjavlja, tj. sljepoočničarka, u kombinaciji s tri brončane karike velikog formata sa S petljom (tip I), jednim komadićem tekstila (vrpca dijadema), ogrlicom od perlica iz puhanog stakla (tip 40) i dva brončana praporca (tip 10a). Grobna cjelina 21 pripada skupini grobova koje smo pripisali prvoj fazi pokopavanja i označili kao fazu Zvonimirovo I. Ta je skupina grobova odraz početka pokopavanja koje je, vrlo vjerojatno, trajalo u razdoblju od oko 970. - 980. do oko 1030. godine. Dakle, tijekom rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture.

Na temelju do sada poznatih podataka možemo naušnice tipa 15c dosta pouzdano datirati u razdoblje od oko 965. do oko 1030. godine. Na taj način one se pojavljuju kao ukras karakterističan za I. stupanj bjelobrdske kulture prema Gieslerovoj apsolutno-kronološkoj shemi.

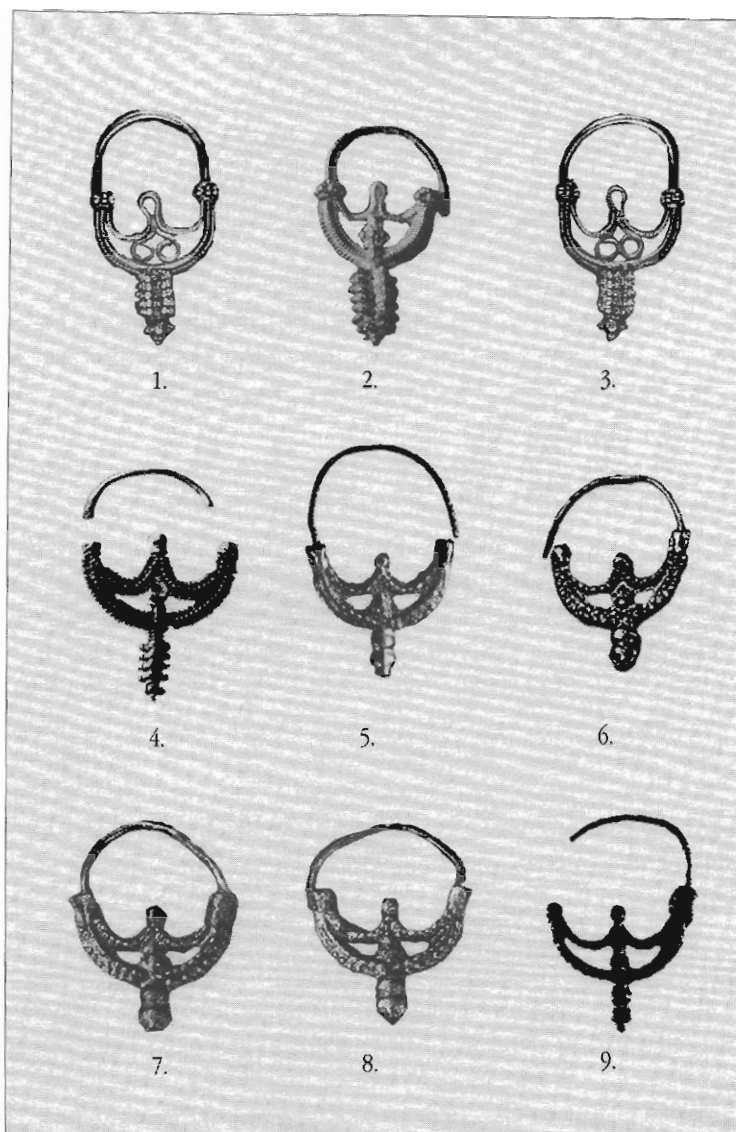
Problemom naušnica inačice 15c bavila se Slavenka Ercegović i dokazala njihovo pojavljivanje na području starohrvatske države, točnije na području Dalmacije na četiri nalazišta, potom na sedam nalazišta u srpskom dijelu Podunavlja, odnosno na četiri nalazišta u bugarskom dijelu Podunavlja³².

³⁰ J. KOROŠEC, nav. dj., str., 243, 244, T. II. - P. BITENC - T. KNIFIC, nav. dj., str. 119, sl. 390, 1 i 2.

³¹ Ž. TOMIČIĆ, *Zvonimirovo i Josipovo - groblja starohrvatskoga doba u Virovitičko-podravskoj županiji*. Zagreb-Virovitica, 1997, 52, sl. 39. - ISTI, *Ranosrednjovjekovno groblje...* str. 97, T. 10.

³² S. ERCEGOVIĆ, *Pojava bjelobrdske kulture i njeni utjecaji na Balkanu*. (Rukopis disertacije), Beograd, 1975, str. 180-181.

sl. 10. Usporedni primjerci luksuznih (granulacija, filigran) i lijevanih naušnica s polumjesecolikim privjeskom: 1 i 3 - Staré Místo, 9. stoljeće; 2 - Holiare, 4 - Galiče; 5 i 6 - Svete gore, Bizeljsko; 7 i 8 - Kranj-Križišće; 9 - Zadar - Sv. Petar Stari.

Među naušnicama bjelobrdske kulturne pripadnosti sa područja Dalmacije D. Jelovina je naveo i primjerak naušnice inačice 15c koja potječe sa starohrvatskog nalazišta, tj. groblja na položaju Crkvina kraj sela Biskupija, nedaleko Knina. Taj je primjerak, po njegovom uvjerenju, poput niza sličnih, dospio trgovinom iz bjelobrdskog kulturnog kruga na prostor Dalmacije³³. Pojavu bjelobrdskog importa na tlu Dalmatinske Hrvatske D. Jelovina je smjestio u razdoblje od druge polovice 10. do u 12. stoljeće.

Godine 1967. dospio je u Arheološki muzej u Zadru, kao slučajni površinski nalaz, otkriven u arealu rimskog logora Burnum uz rijeku Krku, kraj sela Ivoševaca, ponešto oštećen primjerak naušnice tipa 15c. Taj je vrijedan nalaz, uz poneke srodne bjelobrdske, objelodanio J. Belošević. Nalaz je datirao u širi vremenski raspon trajanja bjelobrdske kulture, tj. od druge polovice 10. do u 12. stoljeće³⁴. Na tlu Dalmatinske Hrvatske poznati su slični primjerci naušnica iz Zadra, potom s položaja Ležajica Glavica kraj sela Đevrsaka u blizini Kistanja³⁵, dok je Lj. Karaman upozorio na sličan primjerak s nepoznatog nalazišta u Dalmaciji³⁶.

³³ D. JELOVINA, nav. dj., str. 104-105, T. XXIII, 7.

³⁴ J. BELOŠEVIĆ, Nekoliko neobjelodanih ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza s područja sjeverne Dalmacije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 13/1986-1987, str. 150-151, sl. 13, T. XLVII, 1.

³⁵ S. ERCEGOVIĆ, *Pojava bjelobrdske kulture...* str. 28.

³⁶ LJ. KARAMAN, *Iskopine društva "Bibača" u Mrvincima i starohrvatska groblja*, Rad JAZU, knj. 268., Zagreb, 1940, fig. 29.

Primjerak naušnice tipa 15c registrirao je I. Petricioli u kosturnici kraj crkve Sv. Petar Stari u Zadru (sl. 10, 9)³⁷.

Na području sjeverne Bugarske južno od Dunava, u groblju kraj sela Galiče (Vračanski okrug) otkrivene su u grobu 27, na desnoj strani lubanje pokopane žene tri naušnice. Jedna je od naušnica polumjesecolika, lijevana i s grozdolikim privjeskom (sl. 10, 4). Perforirana je na dva mjesta, a izrađena u kalupima koji oponašaju granulaciju (pseudogranulacija). Prema podjeli Ž. Vážarove³⁸ riječ je o trećem tipu i tzv. II,1 vidu naušnica koje autorica smatra bjelobrdskim nakitom. Navela je i srodne nalaze s područja bivše Jugoslavije³⁹, Grčke⁴⁰, Albanije⁴¹, Rumunjske⁴² i bivše Čehoslovačke⁴³.

U 9. stoljeću u Velikoj Moravskoj je prevladavao kosturni ukop. Osim jednostavnih grobova bez priloga susreću se i bogati ukopi u drvenim ili kamenim ljesovima kao i grobnice u crkvama i grobnim kapelama, u kojima su pokopavani pripadnici gornjeg sloja društva⁴⁴. Iz grobova u jugozapadnoj Slovačkoj s nalazišta Holiare potječe par srebrnih naušnica s lunulastim pojačanim donjim lukom i jednostavnim privjeskom (sl. 10, 2). Datiraju se od 9.-10. stoljeća.⁴⁵ U poznatom velikomoravskom središtu Pohansko otkrivena je srebrna, pozlaćena naušnica s pojačanim polumjesecolikim lukom izrađena u tehnici filigrana koja se datira u 9. stoljeće (sl. 11).⁴⁶ Iz nalazišta Staré Mesto potječe par naušnica od zlata, koje imaju polumjesecoliki pojačani, granulirani donji luk i jagodice (sl. 10, 1 i 3). Nalaz se datira u 9. stoljeće.⁴⁷

Prema uvjerenju K. Bende⁴⁸ pojedini primjerci importa ili grublji, obično kopije moravskog nakita, izrađene u tehnici lijevanja, dospjeli su do kasnog 10. stoljeća u Poljsku, Voliniju, Panoniju, Potisje, Hrvatsku, Dalmaciju i Bugarsku. Nadalje, Benda je uvjerenja kako je velikomoravska umjetnička industrija imala ne mali utjecaj na postanak bjelobrdske kulture, koja je, prema njegovu mišljenju bila posljednji umjetnički izraz još pretežito slavenskog Podunavlja, prije njezina konačnog priključenja Zapadu. U narodnoj umjetnosti njezine su tradicije živjele duboko u kasni srednji vijek⁴⁹.

Na području susjedne Mađarske nisu nam zasad poznate naušnice tipa 15c.

Pojavu naušnica, koje su predmetom našega rada, pokušavamo u kratkom nastavku promatrati, prepoznajući njihov vjerojatni kronološki redoslijed, tj. mogućnost otkrivanja prauzora, odnosno predloška, kao i pretpostavljanja određenih radionica.

Polumjesecolike naušnice unutar fundusa bjelobrdske kulture poznate su isključivo na temelju njihove lijevane inačice, nastale lijevanjem bronce u dvodijelnim kalupima. Na otkrivenim se primjercima tog atraktivnog ukrasnog oblika primjećuju detalji koji jasno i nedvosmisleno upućuju na postojanje prvotnih predložaka rađenih u plemenitim kovinama (srebru i zlatu) u tehnikama granulacije i filigrana. Imajući taj detalj pred očima nameće se kao logična pretpostavka potreba traganja za mogućim izvornim prototipom, tj. paradigmom, pa na taj način i za mogućim ishodištem te ukrasne tvorevine.

³⁷ N. KLAJČ - I. PETRICIOLI, nav. dj., str. 144, T. VIII, dolje.

³⁸ Ž. N. VÁŽAROVA, *Slaven und Protobulgaren nach Angaben aus den Nekropolen aus dem 6. bis 11. Jahrhundert im Landesgebiet Bulgarien*, Sofija, 1976, str. 364.

³⁹ Isto, str. 364, br. 3.

⁴⁰ Isto, str. 364, br. 4.

⁴¹ Isto, str. 364, br. 5.

⁴² Isto, str. 363, br. 12.

⁴³ Isto, str. 363, br. 6, br. 11. - B. DOSTÁL, *Slovanska pohřebiště ze střední doby bronzové na Morave*, Praha, 1966, tab. XXIV, fig. 11. Vážarova na tablici 18 donosi 8 tipova, 34 vidova i 61 inačicu raznih naušnica. Prema Vážarovej, lunulastoj lijevanoj brončanoj ili posrebrenej naušnici s grozdolikim privjeskom pripada oznaka treći tip II. 1 vidi (sl. 216/7). Takav se tip naušnica pojavljuje pretežito na sjeveru Bugarske u razdoblju od 9.-11. stoljeća. Tamo se srebrne naušnice susreću u grobljima s kršćanskim načinom pokopavanja, primjerice u groblju Galiče (9 - 11. stoljeće). Imaju velike sličnosti s naušnicama u Češkoj i Slovačkoj (n. 7, vidi: Č. STANA, Lita bronzova naušnice s prolamovanou lunici iz Předmosti u Přerova. *Sborník Národního muzea v Praze*, 24/1970, fig. 8) i bivšoj Jugoslaviji (br. 8, vidi: M. LJUBINKOVIĆ, *Metalni nakit...*, str. 52, 16).

⁴⁴ K. BENDA, *Das Grossmährische Kunsthandwerk*, str. 59-65, u: *Grossmähren und die Christliche Mission bei den Slawen*, Katalog izložbe Čehoslovačke Akademije znanosti, Beč, 1966.

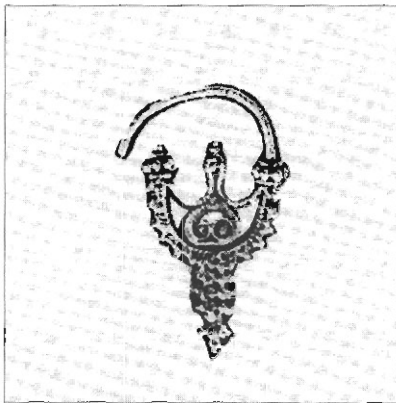
⁴⁵ Visina naušnice iznosi 4,4 cm, a pohranjena je u Arheološko m institutu u Nitri (AUN).

⁴⁶ Visina naušnice iznosi 2,5 cm, a pohranjena je na Filozofskom fakultetu u Brnu (FFB).

⁴⁷ Visina naušnica iznosi 3,3 cm, a pohranjene su u Muzeju Moravske, Brno.

⁴⁸ ISTI, nav. dj., str. 65.

⁴⁹ Isto, str. 65.

sl. 11. Pobansko, luksuzna zlatna polumjesecolika naušnica, 9. stoljeće (prema: BENDA. 1966.).

U velikomoravskim grobljima susreću se, kako smo već naglasili, prekrasne tvorevine umjetničkog obrta, tj. zlatne i srebrne polumjesecolike naušnice s privjeskom, izrađene u tehnici granulacije i filigrana. Svojim osnovnim oblikom nalikuju lijevanim inačicama, pa nas i svojim ranim pojavljivanjem tijekom 9. i 10. stoljeća navode da je upravo Velika Moravska kneževina ishodište tih osebujnih ukrasnih tvorevina. Tu, na prvi pogled i u osnovi prihvatljivu misao, valja ipak uzeti s dužnim oprezom, jer veoma slične srebrne polumjesecolike naušnice s privjeskom, izrađene u tehnici granulacije i filigrana, pouzdano datirane u 10. stoljeće, susrećemo i u inventaru grobalja u Bugarskoj (sl. 10, 4). Pojavu takvih naušnica u Bugarskoj, odnosno u Albaniji, Grčkoj, Rumunjskoj, ali i u istočnom dijelu bivše Jugoslavije valja promatrati kao neposredne odraze snažnog zračenja umjetničko-obrtnog stvaralaštva, posebice zlatarstva, s ishodištem u Bizantskom Carstvu. Iz toga ishodišta, dobro poznatim posredovanjem, brojne su ukrasne tvorevine u svom izvornom obliku, dakle kao luksuzni predlošci, izrađeni u plemenitim kovinama i u tehnikama granulacije i filigrana, mogle pobuditi zanimanje romanskih urbanih umjetničko-obrtnih radioničkih središta na istočno-jadranskom priobalju.

Podjednako su postojala i snažna zračenja umjetničko-obrtnog stvaralaštva iz preživjelih, pretežito autohtonih romanskih središta međuriječja Drave, Dunava i Save, primjerice iz Siscije⁵⁰ i vrlo vjerojatno Sirmija.

Omiljenost korištenja lijevanih inačica polumjesecolikih naušnica s privjeskom kod populacije koja je na prijelazu 10. u 11. stoljeće naseljavala međuriječje Drave, Dunava i Save, dokazuje inventar tamošnjih groblja. Točnije, riječ je o ukrasnim tvorevinama otkrivenim u grobnim cjelinama pokopanih ženskih osoba unutar groblja bjelobrdske kulturnog kompleksa. Ondje otkrivene naušnice predstavljaju primjerke masovne proizvodnje u ruralnim "zlatarskim" radionicama. Pritom je posebice upadljivo njihovo učestalo pojavljivanje u grobljima sjeverozapadne Bosne (Mahovljani, Gomjenica), koja se nalaze između bogatog rudnog bazena Japre i velikog umjetničko-obrtnog središta ranoga srednjovjekovlja - Siscije, na prirodnoj vezi s istočnom obalom Jadrana. Taj je areal bio ujedno i posrednikom utjecajima koji su s istočnog jadranskog priobalja dosegali preko Dinarida u prostore međuriječja Drave, Dunava i Save, odnosno i do Karpatske kotline.

Učestalija pojava opisanog oblika naušnice u inventaru ranosrednjovjekovnih groblja u međuričju Drave, Dunava i Save, do sjevernih izdanaka Dinarida, u bosanskom dijelu Posavine, tijekom manifestiranja bjelobrdske kulture, dokazuje kako je i u tim krajevima ta forma postala opće prihvaćenim ukrasom, dakle, dijelom nošnje autohtone populacije.

S druge, pak, strane lijevane inačice polumjesecolikih naušnica s privjeskom, nalik onima s prostora međuričja, nisu nam poznate iz Velike Moravske. I taj detalj, kao i potpuni izostanak lijevanih naušnica tipa 15c na prostoru od Dunava na sjeveru do Drave na jugu, jasno govori u prilog tezi kako je prvotno ishodište

⁵⁰ Z. VINSKI, nav. dj., str. 45-92.

zlatnih i srebrnih prototipova tih naušnica bilo južnije, u Bizantskom Carstvu. Putujući bizantski zlatari dosegнули su svakako i kneževinu Veliku Moravsku tijekom 9. stoljeća i ondje dali neposredan i snažan poticaj razvoju poznatog i raskošnog umjetničkog stvaralaštva. Iz Velike Moravske mogla su postojati i sekundarna zračenja umjetničkog stvaralaštva prema okolnim regijama ali su ona potkraj 9. i početkom 10. stoljeća prekinuta uspostavom kraljevstva Arpadovića. Prema tome i fizički su prekinute moguće veze Velike Moravske i prostora južnog dijela Karpatske kotline, pa su utjecaji mogli biti samo iz južnih i jugoistočnih područja, dakle iz središta s osvjedočenom dugotrajnom tradicijom umjetničkog stvaralaštva na istočnoj obali Jadrana ili iz spomenutih panonskih žarišta koja postoje tijekom 10. stoljeća, primjerice u Sisciji⁵¹, a možda i u Sirmiju.

Valja u prilog našoj tezi naglasiti činjenicu kako u Karpatskoj kotlini, sjeverno od rijeke Drave, polumjeseolike naušnice s privjescima, dakle tip 15c, nisu, prema nama dostupnim podacima, registrirane. Zapadni dio međurječja Drave i Save, a posebice prostor bosanskog dijela Posavine zasvjedočen je učestalijim ili čak brojnim primjercima te vrste nakita, što je uz ostale oblike nakita svakako indicija postojanja tamošnjeg tradicionalnog umjetničkog stvaralaštva.

S druge, pak, strane pojedinačni su primjerci tih naušnica, kao što smo već spomenuli, registrirani su na tlu Dalmacije, tj. na području ranosrednjovjekovne hrvatske države. One tako dokazuju postojanje veza sjevernog panonskog prostora ranosrednjovjekovne Hrvatske s jugom što je, dakako, već i ranije registrirano u arheološkoj literaturi⁵². U tom smislu posebice upućujemo na znanstvene prinose laureata.

⁵¹ Isto, str. 45-92.

⁵² Sve tablice grobnih cjelina nacrtao je Krešimir Rončević, a nalaze iz grobne cjeline 21 groblja Zvonimirovo - Veliko polje Miljenko Gregl. Tematski zemljovid i T. 9, izradio je Hrvoje Jambreč.

*Some Connections
Between the
Early-medieval
Slavonia and
Dalmatia Illustrated
by the Crescent
Earrings
with Pendant
Summary*

The paper presents some insights related to the appearance of cast crescent earrings (Type 15c) from the Bijelo Brdo cultural-complex repertoire. Besides the spread of this type of jewellery, the author tries to establish also its chronological span. He follows up the appearance of its earliest forms, proposing their origin in the Byzantine Empire goldsmithing craftsmanship. He recognises goldsmithing craftsmanship also in the early medieval Slavonian centres of Siscia and Sirmium, which is to be related to the arts and crafts production originating from the Latin urban centres of the eastern Adriatic. In this occurrence, the author finds connections between the Croatian north and south in the early Middle Ages.